

ПРАВОВА ПРИРОДА ВОЛОДІННЯ

LEGAL NATURE OF POSSESS RIGHT

Пляцко У.М.,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри цивільного права та процесу
юридичного факультету
Львівського національного університету імені Івана Франка

Стаття присвячена характеристиці правової природи володіння як речового права. Розкрито зміст поняття володіння та обґрунтовано речово-правовий характер правовідносин володіння. Проаналізовано володіння знахідкою та бездоглядною домашньою твариною в контексті розмежування цих понять з категорією права на чужі речі, зокрема володіння.

Ключові слова: право володіння, речове право, право на чуже майно, недобросовісний володілець, знахідка, бездоглядна домашня тварина.

Статья посвящена характеристике правовой природы владения как вещного права. Раскрыто содержание понятия владения и обоснован вещественно-правовой характер правоотношений владения. Проанализированы владения находкой и безнадзорным домашним животным в контексте разграничения этих понятий с категорией права на чужие вещи, в частности владения.

Ключевые слова: право владения, вещное право, право на чужое имущество, недобросовестный владелец, находка, безнадзорное домашнее животное.

The article is devoted to the characterization of the legal nature of possess right as a property right. It is disclosed the concept of possess right and reasonable proprietary legal nature of possess right. It is analyzed possession finding and neglected homeless pet in the context distinction between the concepts of the category of the right to other people's things, including possess right.

Key words: possess right, property law, right to another's property, unfair holder, finding, neglected homeless pet.

Право володіння належить до структури речових прав. Згідно із ч. 1 ст. 397 Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 року, володіння є фактичним триманням майна у себе. Фактичне тримання вказує на можливість лише безпосереднього фізичного впливу на майно, а це значно звужує зміст права володіння як самостійного речового права. Право володіння охоплює не тільки можливість фізичного впливу на майно, а й можливість вольового впливу [1, с. 65].

Володіння можна розглядати як елемент права власності, де власник є володільцем, оскільки володіння – одна із його правомочностей. Інший володілець – це той, який не збігається з власником в одній особі. Він і виступає так званим володільцем права на «чужу річ». Згідно із положеннями ч. 1 ст. 395 ЦК України володіння належить до речових прав на чуже майно.

Правове регулювання володіння, закріплене Главою 31 ЦК України, бере свій початок з положень римського права, за яким володіння річчю – це панування над річчю, яке може ґрунтуватися на праві, причому не тільки власника, але й іншого уповноваженого суб'єкта. У даному випадку можливе також володіння, позбавлене будь-якої правової підстави, яке є фактом, а не правом (наприклад, володіння особи, яка набула річ від того, хто не мав права її відчужувати). У цьому значенні мається на увазі фактичне володіння. Однак не будь-яке фактичне панування особи над річчю визнавалося римським

приватним правом володінням. Для того щоб визнати певний фактичний чи юридичний стан володінням, він повинен був поєднувати у собі два елементи: 1) об'єктивний – *corpus possessionis*, дослівно – володіння, тривале, що склалося внаслідок більш давніх відносин, тобто фактичне володіння річчю; 2) суб'єктивний – *animus possessionis* – вважати дану річ своєю, володіти від свого імені, тобто мати волю, скеровану на річ, як на свою. Якщо особа фактично володіє річчю, проте в неї немає бажання мати її тільки для себе, тобто річ утримується для певної мети, то у такому випадку це не є володінням, а тільки держанням. Втім, не можна сказати, що в особи, яка держить річ, немає волі володіти нею – воля є, але це воля володіти від імені когось іншого. Для володіння ж в юридичному розумінні необхідна була воля володіти річчю самостійно, не визнаючи над собою влади іншої особи, воля, спрямована на річ як на свою. Така воля може бути лише у справжнього власника і в особи, яка помилково вважає себе власником, хоча насправді таким не є (такою особою може бути добросовісний володілець). І, навпаки, такої волі володіти немає, наприклад, у орендаря. Він володіє річчю, володіє у своїх інтересах, однак самим фактом сплати оренди він визнає над собою юридичне панування власника. Тому орендар за римським правом вважався держателем. Отже, володіння можна визначити як фактичне панування над річчю, поєднане з наміром ставитися до неї, як до своєї, тобто володіти незалежно від волі іншої осо-

би, самостійно; держання ж – як фактичне володіння річчю без такого наміру. Практичне значення різниці між володінням і держанням виражалося у порядку їх захисту: володільць вправі прямо і безпосередньо вимагати для себе захисту в усіх випадках, коли він у цьому відчуває потребу; держатель у тих самих випадках, що і володільць, повинен діяти через власника, від якого залежить – надати захист чи утриматися від цього [2, с. 108-110].

Право володіння на сучасному етапі трактується за двома напрямками: володіння у західній та східній традиціях права. Західна традиція розглядає володіння як окремих, самостійний інститут. Таким чином, для виникнення володіння необхідне поєднання двох елементів – фактичної наявності речі у майні конкретної особи і щоб ця особа вважала дану річ своєю. Східна правова традиція характеризується тим, що для неї притаманно надавати захист безтитульному (фактичному) володінню від власника або іншої уповноваженої особи [3, с. 545].

Існують три основні, найбільш поширені теорії володіння. Згідно з першою, володіння являє собою фізичне панування над річчю, поєднане з наміром володіти нею, як своєю, на зразок власника (Савиньї, Пухта, Кунце). З позицій цієї теорії власниками є: 1) істинний власник речі, 2) особа, яка помилково вважає себе власником (сумлінний власник); 3) особа, яка навмисне видає себе за власника (розбійник, злодій). Не вважаються власниками особи, які сумлінно і законно володіють чужими речами в силу будь-якого права, але не мають наміру привласнювати собі титул власника (орендарі, заставодержателі та ін.). Друга теорія теж визнає володіння фізичним пануванням над річчю, але не вимагає, щоб власник неодмінно хотів мати річ як свою власність, а вважає за достатнє, щоб він взагалі хотів володіти нею для себе, на свою користь (Кіркульф, Бекінгем, Дербург). Третя теорія, залишаючи осторонь питання про спрямованість волі власника, переходить на економічну точку зору і визначає володіння як господарський зв'язок речі з особою, тобто як такий стан речі, в якому вона служить потребам свого власника (Колер, Ленель, Салейль). Згідно з цим визначенням, власником речі має вважатися той, хто отримує з неї економічну користь, тобто її господар, все одно, чи має він на неї будь-яке право або не має [4, с. 63]. Тим не менш усі зазначені напрями становили, по суті, одну школу, так як були згодні між собою в тому, що володіння складається з двох елементів: 1) фізичного панування над річчю (corpus poss); 2) волі або наміру володіти річчю (animus poss).

На думку В.В. Цюри, володінням має визнаватися сам факт володіння, незалежно від наявності у володільця права на предмет володіння. Окрім цього, володіння майном, що ґрунтується на певному праві, захищається способами, передбаченими чинним законодавством. Якогось спеціального захисту воно не потребує [5, с. 9]. Таким чином, автор робить наголос на речовому характері саме фактичного володіння, а не володіння заснованого на певній правовій підставі.

Цікавим є питання походження категорії «фактичного тримання речі у себе», про що йдеться у ч. 1 ст. 397 ЦК України. У своїй монографії «Про заснування захисту володіння» Ієрінг вперше зазначив, що визначення володіння як «фізичного панування над річчю» є вірним лише щодо рухомих речей, «які звичайно кожен тримає при собі або в своєму домі». Але нерухомість, яка лежить на відкритому місці (земельна ділянка, водойми), не піддається такому пануванню: «Я володію віддаленою ділянкою землі, але чи маю фізичну владу над нею?» [6, с. 95]. Зважаючи на це, Ієрінг запропонував інше визначення: володіння є фактичним здійсненням власності.

О.А. Підпригора зауважує, що право володіння чужим майном у такому вигляді, у якому воно викладено у ЦК України, не досягає своєї мети, бо воно захищає право володіння, яке і так уже захищене, але не захищає фактичного володіння, яке повинно було б мати такий захист [7, с. 150]. Разом з тим О.О. Михайленко вважає недоцільним те, що правовий захист за чинним законодавством надається лише володінню, яке виникає на правовій підставі, створюючи проблему незахищеного незаконного добросовісного володіння [8, с. 13]. Натомість С.І. Архипов підкреслює неприпустимість передання права володіння, що належить власникові, без відчуження речі [9, с. 56]. Таким чином, можна констатувати допоміжний характер інституту володіння щодо речових прав. Щодо захисту неправомірних володільців, які теж мають право на захист володіння, то цей захист є не метою інституту володіння, а лише його наслідком. Отже, доцільно було б виділити володіння в особливий інститут речового права і надати йому значення допоміжного права, за допомогою якого можна отримати більш досконалу систему захисту майнових прав [2, с. 545]. Мова йде про те, що існування самостійного інституту володіння обумовлене необхідністю полегшити складний процес доведення права власності та інших майнових прав, зокрема речових.

Законодавцем встановлено презумпцію правомірності фактичного володіння майном (ч. 3 ст. 397 ЦК України). При цьому законодавець прямо не визначає поняття фактичного володіння майном, сутність якого полягає в тому, що правовий захист надається не праву, а факту. Віднесення поняття недобросовісного володіння до Глави 31 ЦК України – «Право володіння чужим майном» – можна розцінювати як позиціонування його законодавцем у якості особливого виду володіння. При цьому законодавець встановив лише обов'язок фактичного недобросовісного володільця негайно повернути майно особі, яка має на нього право власності чи інше право або яка є добросовісним володільцем. Таким чином, питання правомірності володіння є визначальним фактором при з'ясуванні питання законності фактичного тримання речі, а отже, володінням, на мою думку, може визнаватися фактичне перебування речі в особи на законних підставах. Володіння являє виражену назовні та об'єктивно сприйняту оточуючими фактичну наявність майна в особи, поєднану з суб'єктивним

наміром панування над ним на власну користь, набуто шляхом заволодіння або укладання передбаченого законом правочину [10; с. 124].

Визначення володіння, дане у ЦК України як «фактичне тримання чужого майна», за своїм змістом охоплює також знахідку і бездоглядну домашню тварину, а також оренду і перевезення. Внаслідок цього можна здійснити порівняльний аналіз між правами особи, яка знайшла річ чи бездоглядну домашню тварину та речовими правами на чужу річ, зокрема володінням. Варто зазначити, що законодавець, визначивши володіння у широкому сенсі, вніс деяку розмитість у саме розуміння володіння та тлумачення його змісту. Поняття «право на чужу річ» саме по собі не зовсім точне, оскільки, формально кажучи, воно охоплює права будь-якого титульного (законного) володільця речі, який не є її власником, у тому числі зобов'язальні права орендодавця, перевізника. У випадку зі знахідкою, бездоглядною домашньою твариною, а також недобросовісним володінням річ фактично перебуває в особи, яка не є її власником, тобто має місце фактичне панування над річчю, що, до речі, є характерним для речових прав на чуже майно. У всіх цих випадках річ уже перебуває у фактичному володінні й не може бути законно привласнена іншими особами [11, с. 175].

Разом з тим речові права на чуже майно є обмеженням прав власника такого майна. Таких обмежень зазнають і права власника загубленої речі чи домашньої тварини, чи добросовісного їх володільця. Не маючи певний час у володінні речі, яка йому належить на праві власності, такий власник справді зазнає певних обмежень, проте цих обмежень він зазнає не на встановлених законом підставах, а в результаті того, що не з власної волі та без волі на те інших осіб втратив річ.

Особа, якій належить речове право на чуже майно, має право на захист цього права, у тому числі і від власника майна (ч. 1 ст. 396 ЦК України). Виняток складає недобросовісний володілець, який, згідно з положеннями чинного ЦК України (ч. 1 ст. 400 ЦК України), зобов'язаний негайно повернути майно особі, яка має на нього право власності або інше право відповідно до договору або закону, або яка є добросовісним володільцем цього майна. У разі невиконання недобросовісним володільцем цього обов'язку зацікавлена особа має право пред'явити позов про витребування цього майна.

Щодо питання про те, чи є недобросовісний володілець суб'єктом володіння чужим майном як елемент юридичного складу такого, можна з'ясувати виходячи з норм чинного ЦК України. Відповідно до положень ЦК України щодо володіння чужим майном, той, у кого фактично на даний момент перебуває майно, є його володільцем. Недобросовісний володілець – це такий володілець речі, котрий знав чи повинен був знати про неправомірність свого вступу у володіння цією річчю. У статті 400 ЦК України йдеться, власне, про неправомірні дії, тобто такі, які порушують приписи законів, як юридичний факт та як підставу виникнення цивільних правовідносин.

Для недобросовісного володільця ця норма встановлює так званий обов'язок активного типу (здійснити дію в інтересах уповноваженої особи). Таким обов'язком, як зазначають у літературі, є обов'язок, який виконується у формі здійснення зобов'язаним суб'єктом дії, вимоги до якої складають зміст обов'язку [12, с. 379-380]. Обов'язком цього типу у даному випадку виступає негайне повернення недобросовісно набутого майна особі, зазначеній в аналізованій нормі.

Аналогічною є позиція законодавця й у випадку володіння знахідкою та бездоглядною домашньою твариною. Так, особа, яка знайшла загублену річ, зобов'язана негайно повідомити про це особу, яка її загубила, або власника речі і повернути знайдену річ цій особі. Особа, яка знайшла загублену річ у приміщенні або транспортному засобі, зобов'язана передати її особі, яка представляє володільця цього приміщення чи транспортного засобу (ч. 1 ст. 337 ЦК України). Якщо особа, яка має право вимагати повернення загубленої речі, або місце її перебування невідомі, особа, яка знайшла загублену річ, зобов'язана заявити про знахідку міліції або органам місцевого самоврядування (ч. 2 ст. 337 ЦК України). У ч. 4 ст. 337 ЦК України передбачено відповідальність добросовісного володільця лише за певних умов: особа, яка знайшла загублену річ, відповідає за її втрату, знищення або пошкодження в межах її вартості лише в разі свого умислу або грубої необережності. Такі ж норми ЦК України містить і щодо бездоглядної домашньої тварини. Якщо об'єктом знахідки є транспортний засіб, ч. 3 ст. 338 ЦК України зобов'язує володільця передати його на зберігання міліції, про що робиться оголошення в друкованих засобах масової інформації.

На прикладі володіння знахідкою та бездоглядною домашньою твариною можна прослідкувати єдність прав та обов'язків суб'єкта володіння як обов'язкових та невід'ємних елементів юридичного складу обмежених речових прав. Справді, взаємозв'язок здійснення суб'єктивних цивільних прав і виконання обов'язків, є нерозривним. У випадку зі знахідкою особі, яка знайшла загублену річ, надається право зберігати її у себе або віддати на зберігання міліції, органам місцевого самоврядування або передати знахідку особі, яку відповідні органи вказали. Що стосується прав такої особи щодо речі, яка швидко псується, або речі, витрати на зберігання якої є непропорційно великими порівняно з її вартістю, то суб'єкт наділяється правом її продажу за умови отримання письмових доказів, що підтверджують суму виторгу. Сума грошей, одержана від продажу знайденої речі, підлягає поверненню особі, яка має право вимагати її повернення (ч. 3 ст. 337 ЦК України). Іншими правами особи, яка знайшла загублену річ є право вимагати від особи, якій ця річ повернута, або особи, яка набула право власності на неї, відшкодування необхідних витрат, пов'язаних із знахідкою (зберігання, розшук власника, продаж речі тощо), а також вимагати винагороду в розмірі до двадцяти відсотків вартості речі (ч. 1-2 ст. 339 ЦК України).

ЦК України встановлюється і набувальна давність на знахідку та бездоглядну домашню тварину. Після спливу шести місяців з моменту заявлення про знахідку міліції чи органів місцевого самоврядування особа, яка знайшла загублену річ, набуває право власності на неї, якщо не буде встановлено власника або іншу особу, яка має право вимагати повернення загубленої речі, або якщо власник або інша особа, яка має право вимагати повернення загубленої речі, не заявить про свої право на річ особі, яка її знайшла, міліції або органам місцевого самоврядування (ч. 1 ст. 338 ЦК України). У прав на чужі речі набувальна давність відсутня, що є істотною відмінністю між відповідними поняттями.

Якщо звернутися до ознак речових прав, у тому числі права володіння, потрібно зауважити, що захист цих прав здійснюється від усіх, навіть від власника, що є неможливим у випадку зі знахідкою чи з бездоглядною домашньою твариною. У цьому полягає ще один суттєвий пункт у здійснюваному розмежуванні.

Таким чином, можна констатувати, що певні ознаки прав на чужу річ притаманні володінню знахідкою

особою, котра знайшла загублену річ, та володінню бездоглядною домашньою твариною. Варто звернути увагу на те, що у ч. 2 ст. 339 ЦК України, де мова йде про право вимоги винагороди за повернення знахідки, рівною мірою йдеться як про власника, так і про володільця, як осіб, яким може бути пред'явлено така вимога. Проте володільця в розумінні цієї статті все ж слід відрізнити від володільця знахідкою – особи, яка знайшла загублену річ, оскільки останнє володіння наділене своїми, притаманними лише йому властивостями, про які уже йшлося вище. Така позиція цілком узгоджується з положенням ч. 2 ст. 397 ЦК України, де зазначено, що право володіння чужим майном може належати одночасно двом або більше особам.

Таким чином, в результаті порівняльного аналізу ознак тотожних правових категорій та виходячи з наведених законодавчих та теоретичних положень можна сформулювати визначення права володіння як правовідношення, яке полягає у фактичному пануванні над річчю, яка може належати як власникові речі, так і особі, яка фактично тримає річ у себе, що може виникати на підставі правочину, а також на інших підставах, передбачених чинним законодавством.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Малько А.В. Стимулы и ограничения в праве. – М. : Юрист, 2004. – 159 с.
2. Орач Є.М. Основи римського приватного права : навч. посібник / Є.М. Орач, Б.Й. Тищик. – Львів : Ред.-вид. відділ Львів. ун-ту, 2000. – 238 с.
3. Цивільний кодекс України : науково-практичний коментар : у 2 ч. / [за ред. Я.М. Шевченко]. – К. : ІнЮре, 2004–2005.
4. Васильовский Е.В. Учебник гражданского права. Вып. 2 : Вещное право / Е.В. Васильовский. – СПб. : Изд. юрид. кн. магазина Н.К. Мартынова, 1896. – 190 с.
5. Цюра В.В. Речові права на чуже майно : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03. «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / В.В. Цюра. – К., 2005. – 19 с.
6. Об основании защиты владения. Пересмотр учения о владении : Перевод со 2-го немецкого издания, исправленного и дополненного / Иеринг Р., д-р. – М. : Тип. А.И. Мамонтова и Ко, 1883. – 183 с.
7. Підпригора О.А. Речові права на чуже майно за новим Цивільним кодексом України / Підпригора О.А. // Вісник Академії правових наук України. – К., 2003. – № 4(35). – С. 149-156.
8. Михайленко О.О. Речово-правові обмеження права приватної власності за стародавнім римським та сучасним цивільним правом України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / О.О. Михайленко. – Х. : Національна юридична академія ім. Я. Мудрого, 2003. – 21 с.
9. Архипов С.И. Проблемы права собственности / С.И. Архипов // Правоведение. – 2007. – № 1. – С. 43-62.
10. Михайленко О.О. Інститут прав на чужі речі в умовах реформування цивільного законодавства України // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2007. – № 4. – С. 85-88.
11. Масевич М.Г. Основание приобретения права собственности на бесхозяйные вещи // Проблемы современного гражданского права : сб. ст. – М. : Городец, 2000. – С. 173-191.
12. Гражданское право : учебник : в 2 т. / [отв. ред. Е.А. Суханов]. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Изд-во БЕК, 2000–2004. – 791. Т. 1. – 2000. – 544 с.